

Petőfi Sándor téltemetése

A fekete lovas, Herczeg Ferenc színműve¹ a délvidéki sváb lakosság a magyarság felé tett útjának talán legfontosabb állomásáról szól. Arról a német nyelvi-irodalmi kultúrájú rétegről van szó, amely 1848–49-ben válaszütt elé került. Vagy a császári-udvari célokat szolgálja, és ekképpen ellenségévé lesz a forradalmi magyarságnak, amelynek szándékai részben megegyeztek a maga elgondolásaival, ti. a polgári viszonyok megteremtésének igényével, vagy pedig a magyarságot választja szövetségeséül, ez viszont szembefordulást jelent eredendően aulikus meggyőződésével, Ausztriával. Pontosan így volt-e vagy sem, történészek kutatásaiból kitetszik, Herczeg Ferenc színműve ezt a dilemmát mutatja be. A nagypapa, a művelt bánáti sváb, Hoffer Bálint a hétköznapi esetekre, akár a távlatosabb megfontolásokra, mindig tartogat környezete számára egy idézetet – Goethétől. Egészen a legutolsó jelenetig. Igaz, a színmű cselekménye során nemcsak a „*divide et impera*” udvari politikájába, a szerb felkelők és az osztrák sereg kétes játékaiba pillanthat be, hanem a forradalmi eszméket képviselő ifjúság, a forradalmi hadsereg eszmevilágába is; többek között Petőfi Sándor versei is eljutnak hozzá. S amikor a békés, törvénytisztelő, császárhű idős sváb átlátja kora és a politika veszedelmes viszonyait, amikorra az udvari praktikák sugallta két-színűség, a nemtelen eszközök lelepleződnek, a német műveltségére oly büszke Hoffer Bálint új érvrendszerre lel. Lansky császári tisztnek mondja: „Eszembe jut egy idézet.” Nincs ebben semmi meglepő, hiszen a klasszikusok bölcsességei igazították el eddig is az életben. „Goethe?” – kérdezi Lansky: ki lehetne más, hiszen hasonló esetekben eddig mindig Goethe igéi hangzottak föl. S a színműzáróként, csattanóként kimondott válasz már a megtett útról, a bánáti svábnak a magyarsághoz való eltalálásáról tanúskodik:

„Nem – Petőfi!
Addig él csak minden zsarnok,
Míg magok alattvalói
Szabadságot nem akarnak.”

A szembeállítás, a konfliktus feloldása nyelvileg az irodalom, nem a történelem vagy a politika cselekménybe foglalásának síkján megy végbe, az osztrák–magyar küzdelem eseménysorai mögött (és előtt) a német és a magyar nyelv, a Goethe- és a Petőfi-idézetek „interferenciái” húzódnak, még tovább haladva, a nyelvi tradícióval, a családi hagyománnyal az ifjúság képviselte jelen feszül szembe. S mindennek szimbolikus (lezáró) gesztusaként Petőfi Sándornak 1848 februárjában keltezett *A tél halála* című verséből vett idézet reprezentálja a nemzeti-nyelvi fordulatot. Ehhez azonban az volt szükséges, hogy a hagyománnyal, a családi kul-

¹ HERCZEG Ferenc, *A fekete lovas*. In *Herczeg Ferenc művei*. VII. Bp., 1939. A téma fontosságát mutatja Herczeg számára, hogy *A hét sváb* c. regényének (1916) is hasonló a tárgya.

turális örökséggel szemben vagy azzal legalábbis egyenértékűként a Petőfi-idézet a Goethe-idézet funkciójába és rangjára kerülhessen; az öreg bánáti sváb olyan helyzetbe jut, amelynek értelmezése immár Goethe-idézzel nem lehetséges, ellenben a Petőfi-idézet erre kiválóan alkalmasnak bizonyul. A Goethe mellé emelt Petőfi nemcsak az ifjúság és a forradalmi Magyarország eszmevilágának elfogadását jelenti, hanem korfordulót is: nevezetesen azt, hogy a maga kulturális autonómiáját és „kivülállását” őrző bánáti sváb réteg válaszütra kényszerülve a magyarság mellett dönt(ött), s ez az erkölcsi és kulturális döntés egyszerre elutasítása az udvari-hatalmi-képmutató politikának, igenlése annak a szabadság-eszmének és -eszménynek, amelyet 1848 magyarsága képviselt, és amelynek költője Petőfi volt. Ehhez hadd tegyem hozzá, hogy *A tél halála* nem tartozott (és ma sem tartozik) a legtöbbet emlegetett Petőfi-versek közé, és nem illeszthető a tájversek sorába sem, hiszen nem a tájlíra megszokott jellegzetességeit adja: kozmikus-szimbolikus viszonyok közé helyezi a költő az évszak-változás többféleképpen magyarázható világeseményét. De a március 15-ét, majd a forradalom további eseményeit köszöntő versekkel sem sorolható együvé, hiszen a költemény minden bizonytalansággal februári, nem oly egyértelműen eseményhez köthető, mint az *Olaszország* (talán a leginkább a párizsi forradalom történéseihez, bár igencsak áttételesen!). Egyszóval Herczeg Ferencnek nem annyira a délvidéki forradalmat, mint inkább az ezzel kapcsolatos nemzetiségi küzdelmeket bemutató színműve végén talán éppen ezért összegezheti ez a vers egyfelől a nemzedéki konfliktus feloldását (a nagyapa átáll az ifjúság képviselte táborba), másfelől a magyar-osztrák, szabadság-zsarnokság ellentét manifesztálódását, mivel *A tél halála* mintegy tartalmazza, szimbolikájával rendszerbe foglalja a természeti változáshoz kötött értelmezéseket. S ezen keresztül olyan utalásrendszer kifejtését teszi lehetővé, amely a tárgy- és képzettörténeti háttér bevonásával igazolja Petőfi Sándornak saját versében véghez vitt azonosítási fáradozásait (tél = zsarnokság, tavasz = szabadság). Ilymódon a nagyapa, anélkül, hogy kimondaná az idézett Petőfi-vers címét, a Petőfi-vers önértelmezésével válaszol a császári-osztrák manipulációkra, de válaszával rávilágít a Petőfi-versnek viszonylag kevesebbet emlegetett rétegére is: az irodalomban megvalósult utóéletre, amely a szimbolikának a szabadság körébe vágó vonásait rajzolja határozottabbra. Más kérdés, hogy ez a szimbolika csak akkor értelmezhető, ha nem egyetlen jelentésre korlátozódik, hanem historikumát éppen úgy hozzágondoljuk, mint följebb bemutatott utóéletét. Annál is inkább, mivel *A tél halála* tárgy- és képzettörténete is több forrásra engedhet visszakövetkeztetni, nemcsak folklorisztikus előzményeket tudunk fölmutatni, hanem mitológiaiakat is, és magában a Petőfi-lírában sem váratlanul bukkan föl. Igaz, Horváth János Lenaunak egy versére hivatkozik, amelyben a költő szintén „zsarnoknak mondja a telet”.² Nem tartom perdöntően fontosnak, miszerint Petőfi valóban ismerte volna-e a Horváth emlegette Lenau-költeményt, a megfogalmazás általánosságára tételezteti föl, hogy inkább a „források” voltak közösek.

Előbb azonban utalásszerűen néhány Petőfi-versre hivatkozom, mint amelyekben fel-feltetszik a későbbi vers egy-egy motívuma. A *Búcsú 1844-től*, majd a *Szilveszter éje 1847-ben* már az esztendőhalálról szól; s az eléggé közismert, hogy a dolgozatom címében emlegetett *téltemetés* a folklórban az óév- meg a farsangtemetéssel közös témabokorban található, valójában ugyanarról a népszokásról van

² HORVÁTH JÁNOS, *Petőfi Sándor*. Bp., 1922. 521.

szó, olykor ugyanolyan tárgyi kellékekkel folyik a búcsúztatás.⁴ Petőfi e versében az esztendőnek halálát „Oly ünnepélyes egy halál”-nak minősíti, ám verse negyedik részének harmadik szakaszában szinte meglepő módon átcsap a zsarnok és a szolgálélek aposztrofálásába (*A tél halála* utolsó sorában a gyávaságot és a zsarnokságot említi együtt a költő). Még közelebb jutunk versünkhöz az *Olaszország* című költemény két sorával:

„A zsarnokság ki fog pusztulni, és
Megint virító lesz a föld színe...”

Jöllehet, az ellentétpárokknak csak egyik tagja szerepel (a zsarnokság mellől hiányzik a szabadság, a virító földszín = tavasz mellől ellenben a tél), itt a természet megújulása a zsarnokság vereségét jelenti, illetőleg a tavasz beköszönté csak akkor következhet be, ha a zsarnokság kipusztul. A történeti fordulatnak a természet fordulata a következménye, de az azonosítás révén a fordulat kozmikus távlatba kerül, a szó legszorosabb és legtágabb értelmében véve válik *világtörténetté*. Talán nem túlzás mitológiai háttéranyagot is feltételeznem: a tavasz-tél váltás személyek sorsával, „feltámadásával”, de Petőfi és kortársai számára feltehetőleg a leginkább ismerten a Persephoné-mondával kapcsolódik össze, a félévet az alvilágban, félévet a földön eltöltő mitológiai figura testesíti meg a váltást, az évszakfordulót. A télből a tavaszba fordulás („Megint virító lesz a föld színe”, Petőfi a jövő idővel utal rá) lett ünnep, akkor veti le a föld (miként Petőfi írja) a tél jármát, a télből kifelé haladva jön el a farsang ideje. Bahtyin mutat rá arra, hogy „a népi groteszk éppen azt a pillanatot ragadja meg, amikor a sötétséget a fény, az éjszakát a reggel, a telet a tavasz *váltja föl*”. (Az eredeti szöveg kiemelése.)⁵ Hogy a tavasz beköszönté a megszabadulással, új reményekkel kapcsolatos, arra Hamvas Béla a hindu hagyományról szólva nyilatkozik: „A tél átlép a tavaszba, az öregség megifjodik, a sötétség kiderül, a föld bővebben ontja kincseit, s a Kali-yuga eléri a Kola-yugát, a vaskorból aranykor lesz”.⁶ Az *Olaszország* című vers utalása is idecéloz, a szabadság *istenét* megidézve távlatba helyezi a zsarnokság és a szabadság, a tavasz és a tél harcát. Hogy a tavasz ezúttal attribútuma révén jelenik meg, talán az antik mitológiára való visszautalás miatt van így, annyi bizonyosnak tetszik, hogy a szabadság-isten és tavasz együttes megjelenítése majd *A tél halála* harmadik szakaszában teljes képiségében részleteződik. Még egy mozzanat említhető itt: a téltemetés része annak a karneváli eseménysornak, amely a hivatalos tudat által tiltott viselkedési-érintkezési-nyelvi formákból való, igaz, a farsang-karnevál idejére korlátozódó önfelszabadításban valósul meg. A karneváli szemlélet irodalmi/folklor realizálódása (Bahtyint idézve) a groteszkben kapja meg alakját, ahol a „jelenségeket változásuk, még lezáratlan metamorfózisuk, haláluk és születésük állapotában mutatja be. [...] a groteszk ábrázolás valamilyen formában mindig tartalmazza (de legalábbis jelzi) a *változás mindkét pólusát: a régit és az újat, az elhalót és az éppen születőt, a metamorfózis kezdetét és végpontját.*” (Az eredeti szöveg kieme-

⁴ A folklórvonatkozásokat az alábbi művek alapján emlegetem: *A magyarság néprajza*. II. Bp., 1934. 409.; IV. Bp., 1937. 328.; MANGA János, *Téltemetés*. In *Magyar Néprajzi Lexikon*. Bp., 1982. V. 421-422. ÚJVÁRY Zoltán, *A temetés paródiája*. Debrecen, 1978. 96.

⁵ BAHTYIN, Mihail, *François Rabelais művészete, a középkor és a reneszánsz népi kultúrája*. Ford. KÖNCZÖL Csaba. Bp., 1982. 55.

⁶ HAMVAS Béla, *Scientia sacra*. Bp., 1988. 430.

⁷ BAHTYIN, i. m. 34.

lése.) Akár *A tél halálára* is ráilleszthetnők Bahtyin megállapítását, hiszen a tél halódása (a jelen idejű igék figyelmeztetnek a még bevégzetlen folyamatra) egyben az új létrejötte, a múltat a jelen váltja fel, s mindez a metamorfózis keretében zajlik a tél-tavas fordulójának rituáléja szerint. Ha továbbolvassuk Bahtyin művét, a Petőfi-vers más vonásainak földéítéséhez is kaphatunk ötletet: „A groteszk ábrázolás korai fejlődési fokain, az úgynevezett archaikus groteszkben az idő a fejlődés két fázisának – tél-tavas, halál-születés – egyszerű egymásutánjaként (lényegében egyidejűségként) jelenik meg.”⁷ Petőfi versében a tél a halállal kapcsolódik össze (már a költemény címében), a tavasz az új világ születésével, s az egymásutániság itt sincs ellentétben az egyidejűséggel, a (világ)térben lezajló küzdelemnek természetesen van története, de a tél halódása a tavasz-szabadság fokozatos térnyerésével azonos időben történik, továbbá: a fejlődés fázisai egymásból fakadnak, egymást feltételezve körvonalazódnak.

Azt azonban feltétlenül hangsúlyoznom kell, hogy *A tél halála* nem minden vonatkozásban és nem teljesen sorolható be a groteszk ábrázolású alkotások közé, jóllehet, nemcsak tematikailag érintkezik a tél-, óév-, farsangtemetés körébe vágó folklór és egyéb művekkel. Már itt annyit mondom, hogy éppen azért, mivel a télmetetés csak az egyik képzet- és tárgy történeti előzménye e Petőfi-versnek, a mitológiai utalások miatt a vers világának fontos komponense a groteszktól eltérő, inkább az ünnepélyes-fenséges stílusjegyekkel jellemezhető előadás is. Az antropomorfizáló képzetek megengednék a groteszk szemlélet érvényesülését, de a tűznyilatkat lövöldöző nap az apollóni regekre céloz: Apollon díszítő jelzője a Phoibosz, a sugárzó, de a messzelövő, az ezüstnyílú, aki

„nősténysárkányt ölt le goromba nyilával,
nagy puffadt, vad szörnyeteget, mely a földi lakóknak
sok-sok kárt okozott...”

(Devecseri Gábor fordítása)

Fölöslegesnek látszik bizonyítani, Petőfi mily alapos mitológiai ismeretekkel rendelkezett, 1847-es *Menny és föld* című verse a Naphoz (ezúttal Héliosshoz) fűződő mitológiai történetre utal (Phaëton históriájára), *A tél halála* hetedik-nyolcadik sorának képe e mondakör más epizódjából merít.

Még egy, feltételes adalék segítheti a vers képanyagának jobb ismeretét. A Herczeg Ferenc által idézett második szakasz folytatása az összeomló börtön képét idézi föl, amely a rabok akaratja után enyészik el. Gyanúm szerint itt nem az 1848. párizsi, hanem az 1789. évi eseményekre történik utalás, a Bastille ostromára, lerombolására. Elégé tudott, Petőfi mily alaposan tanulmányozta a francia forradalom történetét, méghozzá éppen az 1789-es évvel kezdődött. Itt szinte késszen kapta az ebbe a versbe beilleszthető képet, a rabok akaratja itt felkelésnek „fordítható” le, a rabot nem szó szerint értelmezem, hanem mindazokat belefoglalhatónak érzem, akik részt vesznek a „szabadság akarása” megvalósításában. A börtön és lánc összeomlása pedig az oly becsült történelmi jelenség egyetemes érvényű eseményé emelése.

Nem vonom vissza, hogy a télmetetés „szokása” és Petőfi verse között párhuzamok fedezhetők föl, ez azonban nem homályosíthatja el azt, hogy Petőfi számára a ki tudja, mennyire ismert népszokás csupán a kiindulópont lehetett. Sem-

⁷ Uo.

mi esetre sem köthette vízióját naptári naphoz, konkrétumhoz, hiszen a tél-tavaszi váltás csupán analógiája (volt) az egész világot átható változásnak, amelyet már korábbi verseiben is várt, sürgetett. Ennek megfelelően a groteszk szemlélet Petőfinél színező jellegű, a szimbólumhoz illően más tónust is érvényesít, a vers hangsúlyos megszerkesztettsége (amiképpen keretbe foglalja) pedig a szabadabb-lazább hangvétel ellen hat. A népszokásokkal együtt ezért emeli be (hasonlóképpen csak utalás formájában) a mitológiai epizódot és a történelmi eseményre célzó mozzanatot. Ugyanakkor következetesen viszi végig a címben jelölt eseményt. Azt a kozmoszt betöltő harcot jeleníti meg a költő, amelyet az említett népszokás is, paródia, travesztia, groteszk ábrázolás formájában hagyományozott; csakhogy a népszokás őrizi a „gonoszúzó”⁸ jelleget, Petőfi versében az egymással ellentétes princípiumok küzdelmében nem a fent és a lent áll szemben egymással, tehát nem a karneválnak megfelelően a lent gúnyolja ki a fentet, hanem a fent (az ég) és a lent (a föld) egymással szövetségben harcol a démoni erővel, a „jégszívű tél”-lel. Bahtyin a karneváli világkép és -tudat ambivalenciáját jelöli meg lényegi tulajdonságként, és az ókortól Rabelais-ig (más írásaiban még tovább) jelzi ennek a szemléletnek a folklórban és irodalmi művekben megjelenő változatait: „Érdekes jelenség az *ikerhősök* párbeszéde. Ebben a kéttónusú szó olyan stádiumban jelenik meg, amikor tónusai még nem váltak el teljesen. Az ilyen dialógusban tulajdonképpen az arc társalog a fenékkal, a »fent« a »lent«-tel, a születés a halállal. Hasonló jelenségeket találunk azokban az antik és középkori művekben, melyekben a tél és a tavasz, az öregség és a fiatalság, a böjt és a bőség, a letűnt idő és az új idő, az apák és a fiúk *vitakoznak* egymással. [...] Az efféle viták a középkorban mindenütt elterjedtek, méghozzá nemcsak latinul (például *Conflictus veris et hiemis* – A tavasz és a tél vitája), hanem elsősorban a népnyelveken.”⁹ (Az eredeti szöveg kiemelése.)

Mindössze annyit szeretnék állítani, hogy a Petőfi-vers egy nagymúltú tárgy-és képzettörténeti sorba illeszkedik, merész szemléletű változatát adva a téltemetessel összefüggő témakörnek. Hogy 1848. februári a vers, azt az eddigi közmegegyezés mellett az is bizonyítani látszik, hogy a cím a (későtéli) népszokásra utal. Kiegészítésül jegyzem meg, hogy a francia forradalom népnünpélya között szintén föllelhetjük a téltemetést, a tavaszköszöntést, mint amely az elmúló régi, valamint a jogaiba lépő új szimbolikus–dramatikus játékát adta. Petőfi versében a küzdelem, a párviadal jelleg utalt (kevésbé a Bahtyin által bemutatott vitaformára, hiszen ott csak szóbeli küzdelemről van szó, de az öndicséret és a szidalmazás ott is szerepet játszik, mint inkább) a dramatikus jellegre, a küzdelem mintegy eljárt-szódik a versben, az expozícióban jelzett szituáció ér a végpontjához a vers végére, miközben értesülünk a küzdelem részleteiről. A dicséret és a szidalmazás a versben is lényeges tényező, a tél számos jelzőjével szemben a földnek egyetlen egy sem, a tavasznak mindössze egy jut, viszont a tél a halálra készül, egy lesz a halállal, az ő haláláról van szó, a föld viszont a tavaszra, amely a szabadság, az élet. Ezt érzékelteti, hogy a tavasz virágot hoz, majd diadalmi koszorúnak szívárványt, az újjászületést, a születést megtettesítve. S így, bár a bahtyini példákhoz képest kevésbé manifesztált módon, a tél-tavasz viadal egyben az élet–halál, elmúlás–születés küzdelme is. Ami azonban Petőfi versében a legfontosabb eltérésnek tetszik, a vers erős retorizáltsága, ilyen módon a népköltészetre nemigen emlékeztető előadása. A keretről már volt szó, a megszólításokról, a lírikusnak saját

⁸ MANGA, i. h.

⁹ BAHTYIN, i. m. 540.

versébe való belépéséről külön meg kell emlékezni, nem is szólva az aforisztikus szentenciózusságról, amely Herczeg Ferencnek alkalmat adott frappáns színműzárásra. Talán akkor fogalmazok a leginkább pontosan, ha arról beszélek, hogy a költő egyensúlyt teremt a tematikai hagyomány és az alkalomhoz illő retorikus előadás között. Így a felkiáltások, a megszólítások, az ismétlések a retorizáltságot látszanak erősíteni. A költő (a lírikus-megszólaló) nem személytelen-szenvedélytelen kommentátorként vesz részt a versszerűség kialakításában, hanem közvetítőként, akinek tudata és tapasztalata szavatolja az értékek érvényesülését, és akinek nem legutolsó feladata az olvasó meggyőzése. Ezért ez a magasfokú retorizáltság, de ezért a retorizáltságot csökkentendő a köznyelvi fordulatok beépítése a versbe, valamint az áthajlásoknak a szokásosnál merészebb alkalmazása (jelzőt választ el a költő a jelzett szótól, névelővel zár verssort). Érvelés és érzelmi ráhatás, képszerűség és szentenciózusság együttesen fokozódnak líraisággá, személyességgé is, amelyet eleve biztosít a lírikus részvétele a vers fölépítésében: valamennyi szakasz megszólítással kezdődik, s a megszólításban megkezdődik az értékek hierarchiájának átalakítása (az első két versszak jelzői révén, majd az utolsó versszak első sorában a rab-állapotnak múltba helyezésével). Eképpen *A tél halála* nem a népszokás rituáléját követi, hanem inkább a romantika versideálját, amely a klasszika quintilianusi-cicerói szónoklattal szemben még a retorikában is úgy valósítja meg a hangsúlyozottan személyes érdekeltséget, hogy az én és a világ (kozmosz) egymásra vonatkoztatásának során bontja ki a lírai verset építő történelemsort. Azaz: a télmetetés távlatosabb dimenzióba kerül, nem a karnevál ideiglenes jellegű váltásakciói szerint formálódik, hanem a történelemben előrehaladó szabadságtudat találkozik a természeti tapasztalatokból kinőtt világtudással, s így a tél-tavaszi szembenállás ennek a szabadságtudatnak előrehaladása, kibontakozása révén lehet jelképe a zsarnokság-rabság-megszabadulás folyamatának. Ugyanakkor nem felejtődhet el a tél-tavaszi váltás képzet- és tárgy-története sem. Ha a népszokásra hivatkozunk, ott nem egyszerűen vidám temetésre lehetünk figyelmesek, hanem temetésparádiákról: a szalmabáb elégetéséről, vízbe fullasztásáról is szólnak a leírások. A télbúcsúztatással rokon farsangtemetésről számol be a Honderü (!) egy tudósítója:

„Ugyane napon némely helyen holmi rongyokból egy férfi és nőalakot készítenek. [...] egy – leginkább borivásról nevezetes egyén – hosszú ingbe öltözve beszédet tart a mulandóságról – melybe különféle izetlen tréfák szövetnek, s ezt az ájtatos (?) hallgatóság féktelen hahotája követi.”¹⁰

Az idézet arról tanúskodik, hogy a tél-, farsang-, óévtemetés szokása Petőfi korában is élőnek volt mondható, erről a sajtóba is eljutott híradás. Mindez nem azt jelenti, hogy *A tél halála* keletkezésében kizárólag a népszokás ismeretének tulajdonítsunk jelentőséget. Mint ahogy azt sem jelentheti, hogy teljesen mellőzzük a vers létrehozását ösztönző körülmények közül. A történelem és a helyi jelenség szerencsés találkozása, a földrajzilag viszonylag távoli, ám konkrétan időhöz köthető, valamint a földrajzilag közelebbi, ám jellegénél fogva időtlen jelenség egymást segíti abban, hogy Petőfi versében artikulálódjék, és legyen egyszerre válasz 1848 februárjának kérdéseire, és továbbgondolása, megtestesülése a mitológiai régmúlt óta csodált természeti változásnak. Amit a karneváli szemlélet egymás mellé gondolt, és azonos vagy hasonló jellegűnek vélt, az versében lírai hitelt kap, és ennek révén szintetizálódik: a tél-tavaszi fordulat az elmúltó és a

¹⁰ *Népszokások*. Honderü, 1847. 5. 93–95.

születő párhuzamát ismétli, az elaggót és a megifjodót jelzi, és kilépve a természeti analógiák köréből, egyetemes emberi horizontból szemléli a zsarnokság és a szabadság küzdelmét. A föld és az ég harca ez, amely vízzé olvasztja a jeget, miközben a légi tünemény, a szivárvány a föld és az ég várható diadalára készül. Eképpen az őselemeknek szintén a mitológiákból ismerős és szimbólumként funkcionáló csatája az univerzum törvényei szerint alakuló történelem sorsát dönti el. Csakhogy a mitológiák többnyire az örök körforgás kérielhetetlenségéről tudnak, a tavasz győzelme időleges, Persephonének fél esztendő elteltével vissza kell térnie az alvilágba, *A tél halála* szerzője hinni látszik abban, hogy megvalósítható az „örök” Tavasz,¹¹ létrehozható a Földön a szabadság. A történelem eszerint nem önmagába visszaforduló kör, hanem a szabadság lehetőségének megvalósítása. Amennyiben (Herczeg Ferenc is ezeket a sorokat idézi) az alattvalók szabadságot akarnak. Ami annyit jelent, hogy nem pusztán a természeti változások és tapasztalatok szerint alakítható az emberi történelem, hanem az ember a természeti változások analógiájára, de azok időhöz kötöttségét korrigálva tevékenyen járulnak hozzá a történelem alakulásához. Az itáliai forradalmak, majd Párizs eseményei táplálják Petőfi hitét, hogy az általa várt-sürgtetett események nem állnak meg Franciaország határánál, és nem fúlnak bele majd egy napóleoni típusú újabb zsarnokságba. A tél halála efféle továbbgondolása nem éppen indokolatlan, sőt, Petőfinék 1848. februári reménykedése joggal feltételezteti a történelmi idő előnyben részesítését (a vers olvasásakor) a „mitológiai” idővel szemben. Jóllehet, a közvetlen utalásokkal szolgáló szentenciák ellenére a szimbolikus forma némi kételyt ébreszthetne.

Alaposabban szemügyre véve a verset, ez a kétely erősödhet. Ugyanis nem mellőzhetjük azt a költeményben fontos szerepet játszó mozzanatot, hogy a népszokások (téltemetés) mintájára sokkal inkább elképzelésről és elképzeltetésről van szó, mint egy megfigyelés leírásáról. A vers közlésének „igazsága” a költemény által teremtett világon belül marad, még akkor is, ha a vers lírikus kommentátora értelmezi, axiómába foglalja a tanulságot, ha részben feloldja a szimbólum mögöttes jelentését (tél = zsarnokság stb.). A feloldás természetszerűleg csak részleges; mivel a tél és a tavasz elsődleges versbeli jelentésére fény derül ugyan, és azt a háttéranyagként kezelhető népszokás erősíti, hitelesíti, marad a versben elég feloldatlan, amely nem a költő által értelmezett jelentés (vagy igazság) ellen hat, csupán arra a még nem földerített jelentésre enged következtetni, amely további értelmezéseket igényel. Mert a versből az tetszik ki, hogy valójában nem a tavasz küzd meg a téllel, hanem a föld, a tavasz a szabadsággal azonosítódik, ilyképpen a föld az „alattvalók”-nak lehetne szinonimája. A szabadság, azaz a Tavasz az alattvalók szabadságakarásának eredménye, a jutalom a tavasz hozta virág meg a szivárvány diadalmi koszorúként, amely a földet ékesíti. A szabadság tehát Tavaszistennőként (?) jelenik meg, ugyanakkor a földdel azonosuló, tehát a „vad, bitor” Tél, a zsarnok ellen küzdő alattvalók a börtönök és a láncok megsemmisítését akarják. Amit mondandó volnék, legalább két síkon fut eszerint a vers: a tél-tavasz-föld-ég-tűznyíl-jég-könny-szivárvány a természeti változás mitológiai vagy népszokásbeli tartományába tartozik, a zsarnok-alattvaló-börtön-lánc-rabság-szabadság más képzetkörbe sorolhatók, jóllehet, az analógiák,

¹¹ A *János vitéz* Tündérországában „híre sincs a télnek”, az „örökös tavasz” az Elysiumot idézheti föl.

az érintkezések, helyenként az azonosulások eléggé nyilvánvalóknak tetszenek. Mindazonáltal nem egészen problémamentes az átjárás a kétféle képzetkör között. Éppen a több ízben említett második szakasz okozhatja a legtöbb töprengeni valót. Az első sor még megmarad a természeti jelenség szókincsénél: „Még fogsz halni, vad, bitor tél!” Igaz, a „bitor” mintha a továbbiakat készítené elő, de vissza is utalhat éppen a vers kezdő sorára: „Durva zsarnok, jégszívű tél...” A második versszak aztán mintha teljesen megfeleldkezne az eddig elhangzott kilenc sorról, kilép a szimbólumok köréből, és az Olaszország meg a márciusi versek hangvételel szól:

„Addig él csak minden zsarnok,
Míg magok alattvalói
Szabadságot nem akarnak;
Hogyha egyszer a raboknak
Akaratja ki van mondva,
Összeomlik börtön és lánc,
S elenyézik híre-hamva.”

Mindenképpen kiválnak ezek a sorok a vers egészéből, sem előtte, sem utána nem kerül sor ilyen „nyílt” beszédre. S bár a szabadság is, a zsarnokság is felbukkan a lírai beszédben, a szövegkörnyezet félreérthetetlenül a tavasz–tél–föld történéseiben tartja. Míg e hosszabban idézett részlet akár politikai hitvallásként is értelmezhető. Mielőtt didaktikusnak minősítenők (talán nem egészen jogtalanul) a versrészletet, még egyszer tekintsük meg: hova illesztette be Petőfi? Az első versszak festi (mivel *szóképpel* él a költő) a föld és az ég szabadságharcát a tél ellen, itt lelhető az apollóni utalás, és itt készül elő a tél–tavasz váltás. A harmadik szakasz a tavasz–szabadság rajzát adja, itt lesz világossá az, ami az első versszakban csak célzás volt, és a negyedik versszak adja a beteljesülést a záró axiómával („hiszen testvér a / Gyávaság a zsarnoksággal”). Az idegennek tartható betét két látomás között helyezkedik el, az első a tél végének megjelenítése, a másik a szabadság tavaszi eljövetele. A természeti képek és jelképek közé ékelődik tehát a versbéli fejtegetés a szabadság megvalósíthatóságáról, e megvalósulás (emberi) feltételéről. Önmagában valóban didaktikus, magyarázkodó jellegű, inkább illik poénnak egy (közepes) színmű végére, mint egy versbe. De versbéli helyét tekintve módosítható ez a vélemény: nem a látomások hitelét-erejét gyengíti, csupán (eszmei) tapasztalatokkal (és, irtam már, történelmi anyaggal) körvonalazza, teszi földközelivé. Ugyanakkor a látomások sem hiteltelenítik a fejtegetést, hanem a maguk egyetemesebb igazságát sugározzák rá. Valahogy úgy, hogy a látomások jelképei a történelmi tapasztalatokkal gazdagodnak, a történelmi tapasztalat pedig nem pusztán az egyszeri eseményből leszűrt vélemény vélt vagy valódi igazságát képviseli, hanem a jelképek egyetemességébe ágyazódik, s egyszerre lesz konkrét és általános, fejtegetés meg líra, gondolatiság és kép.

A *tél halála* sikeres kísérlet a természeti és a történelmi/forradalmi tematika egyeztetésére. Hogy erőteljes gondolatiság és tájleírás nem zárja ki egymást, arra beszédes példa Petőfi versei közül *A gólya*; hogy a szabadságváras egy hasonlattal összekapcsolható a táj- és évszakversekből ismerős képekkel, arról viszont az *Olaszország* tanúskodhat („Eljő, eljő az a nagy szép idő, / Amely felé reményim szállanak, / mint ősszel a derültebb ég alá / Hosszú sorban a vándormadarak.”). Az azonban feltehetőleg *A tél halálában* valósult meg először, hogy a különféle gondolati körből, még inkább különféle világtapasztalatból, a leginkább különféle

kulturális hagyományból származó kép-, gondolat- és szókinccset a költő szintézisbe hozza, és beilleszti a maga (szinte megtervezettnek ható vagy ilyennek láttatott) gondolati-költői útkeresésébe. Szándékosan idéztem az *Olaszországnak* azt a strófáját, amelyből már két sor árulkodott arról, hogy Petőfi természet és történelem dialógusát feltételezi. Az előbb leírt négy sor viszont mintegy beiktatja a nagy idő várását költői szókinccsébe, s lehetővé teszi, hogy a tájversek szókinccsével együtt hangozhassék föl. Mindezt majd továbbviszi *A tél halálával*, amely kimondatlanul a nagy szép idő várásának jegyében készült, s az utolsó sorig bizonytalan marad (nem a végső győzelem, ebben nem kételkedett a költő), látomás-e vagy reagálás egy történelmi eseményre. Annál is inkább, mert a vers szinte ott marad abba, ahol a tél „olvad”, de még nem olvadt el, „gyáván hal”, de halódása tart még. Ebben a befejezetlenségben érzékelhető, mennyire jórészt az *Olaszországban* leírt lírai-költői helyzet határozta meg még ennek a versnek szemléletét is. A kozmoszba kivetített küzdelem látomásosságát a romantikus retorika fokozza, de a versbe iktatott (gondolati) kitérő némileg visszafogja. Ez az egyensúlyra törekvés, a különféle kulturális hagyományból eredeztetett képkincs kiegyenlítése a szimbólumok és azok részleges (ön)értelmezése révén teszi harmonikussá a verset, és nem engedi, hogy az egyik vagy a másik komponens elnyomja a tőle eltérő jellegűt.

Herczeg Ferenc jól választott. *A tél halálából* vett idézettel érzékeltethető az egyén vagy egy réteg sorsfordulata. Hiszen *A tél halála* maga is a sorsfordulat verse. 1848 februárjában még az emberiségről volt szó, a Föld szabadságharcáról. De ott munkált a költőben a remény, amely a nagy szép idő felé száll, ama szavak segítségével, amelyek táj- és leíró verseit éltették. *A tél halála* ennek a reménynek és ezeknek a szavaknak is a verse.

Fried István